

aleksandar mihalyi

IANNIS XENAKIS

- 100. godišnjica rođenja

Ove, 2022. godine slavimo stotu obljetnicu rođenja grčkog skladatelja Iannis Xenakis (1922.-2001.), jedne od najradikalnijih figura europske avangarde u poslijeratnom razdoblju, čije je stvaralaštvo obuhvaćalo glazbu, matematiku i arhitekturu. Pripada rijetkim ljudima koji su imali i viziju i talent! Kako je za mene slušanje, pogotovo u živo njegovih djela bilo šok i osjećaj iskoraka u neku novu paradigmu, posvetit ću se opisivanju tog šoka jer zaista imam potrebu da to podijelim s vama, da vas nagovaram. Grandioznost tog djela, zapravo poduhvata zaslužuje svojom jedinstvenošću posebnu pozornost i nakon njegovog otvaranja - prije točno 44 godine.

Kako sam bio u Parizu odmah nakon otvaranja Le Diatopa, te „geste svjetla i zvuka“ velikog Iannis Xenakis, pokušat ću evocirati moja sjećanja. Le Diatope, objekt spektakla arhitekture, svjetla i zvuka za proslavu otvaranja Pompidou centra u Parizu 1978. godine avangardnog grčkog skladatelja Iannis Xenakis, načinjen od crvene plastike nategnute preko metalne krivolinijske konstrukcije, postavljen je na platou ispred Centre Pompidou popularno zvanog Beaubourg prema imenu tog dijela Pariza. Sâm oblik Diatopa sličan je poznatom Philipsovom paviljonu koji su ranije dizajnirali Xenakis i Le Corbusier za Svjetsku izložbu u Bruxellesu 1958.

godine, a u kojem se izvodila „Poème Electronique“ Edgarda Varèse. Sjajna multimedijaska zamisao Philipsovog paviljona bio je model za brojna kasnija djela Xenakis nazvana „Politopi“. Ranije ih je stvorio četiri, redom: „Polytope de Montreal“ 1967., spektakl na otvorenom u Perzepolisu 1971., te dva Politopa u pariškoj Abby of Cluny 1972. i 1973. godine. Xenakis je organizirao svjetlosni show koji uključuje 1.600 bljeskalica i četiri lasera te četiri stotine ugodivih zrcala. Tu su također apstraktne i reprezentativne figure, pomno koreografirane i naznačene svjetlom. Publika je uglavnom ležala na podu dok je slušala/gledala „La Légende d’Eer“ - remekdjelo masivnog, bezvremenskog zvuka.

U programskoj knjižici Xenakis preko citata ponajprije navodi Platona kao svojevrsnu metafizičku okosnicu djela. Naravno, riječ je o čuvenoj špilji. U knjižici se nalaze detaljnija pojašnjenja i pojašnjenja kozmogonije na koju se Xenakisova glazba referira. Ipak, citati ne nude nikakav program ili priču, nego našim očuđenjem pripremaju nas za spektakl. Navedimo tek jedan primjer, citat Blaisea Pascala iz „Misli“: „Doista, što je čovjek unutar prirode? Praznina pred beskonačnošću, cjelina ispred praznine, središte između ništavila i cjeline... nesposobna da percipira prazninu iz koje je došao, niti beskonačnost u koju je uronjen.“

„La Légende d’Eer“ (1977.-1978.) nastala je kada je Iannis Xenakis bio usred svojih istraživanja mitologije i filozofije. Različito inspiriran Platonovim mitovima o vojniku Eru u „Republici“, Pascalovim „Mislima“, pa čak i člankom o supernovama u „Scientific Americanu“, ovaj komad nadilazi uobičajena programska razmatranja i predstavlja čudnu, uzburkanu scenu koja po opsegu i mašti nadmašuje Xenakisove ranije elektro-

akustičke napore. Citat, preuzet s kraja Platonove „Republike“, ipak zahtijeva objašnjenje, jer je izvor naslova koji je Xenakis izabrao za glazbenu komponentu Diatopa. Riječ je o vojniku po imenu Er koji se vraća iz mrtvih i opisuje što je vidio s druge strane. Vizija kulminira Erovim uočavanjem „Vretena nužnosti“, velike osovine okružene s 8 prstenova koji predstavljaju 8 nebeskih sfera poznatih drevnoj astronomiji. Na svakom prstenu je smještena sirena koja pjeva ton koji odgovara opsegu njegove orbite i zajedno tvoreći kozmičku harmoniju. Na prijestoljima usred sirena sjede tri sudbine ili kćeri nužde koje svojim glasovima prate sklad sirena: Lachesis pjevanje prošlosti, Clotho sadašnjosti i Atropos budućnost.

Ovo zahtjevno i zadivljujuće djelo počinje produljenim odlomkom prodornih, piskavih tonova koji se raspadaju u neravnomjerno raspoređene i cvrkutave impulse. Oni se postupno šire u moćne trake klizećih mikrotonalnih nakupina i prodora obrađene buke, oštih udaraljki i pulsirajućih ostinata koji rastu i u gustoći i intenzitetu, visoki zvučni slojevi s početka ulaze u niže i niže registre, da bi se do kraja ponovo stanjili u udaljenim, staklastim visinama Diatopa. Glazbu smo slušali na visokoj glasnoći preko *surround* sustava u velikoj prostoriji kakav je bio Diatop pa se suočavate, kako se to govorilo, s uzvišenom estetskom zahtjevnoga osjetilnog preopterećenja. Jedan slušatelj je to primjereno usporedio kao slušni ekvivalent gledanja izravno u sunce. Kada konačno gustoća zvuka ipak splasne, na kraju preostaju zvijezde padalice i one nježno nestaju u „rezonantnoj“ tišini. Pojava i prolazak ovih različitih tonskih i dinamičkih tekstura daje glazbi snažan, izrazito proširen osjećaj pokreta. Doista, vremenska skala „Legende o Eru“ i iskonska nasilnost njezinih zvukova

sugeriraju manje na ljudsku glazbu a više na prirodne fenomene gdje smo mi, poput Era, samo svjedoci nekog golemog kozmološkog procesa inače nedostupnog čovjeku. Glazba se ne doima kao skladba već kao neki kozmički fenomen (to je tada i bilo mišljenje većine slušatelja na izlasku iz Diatopa - naime, svi mi imali smo rijetku potrebu za razgovorom pa smo dijelili impresije).

Kumulativni učinak donekle je sličan golemoj graji Xenakisovog „Bohora“ (1962.), svjetlucave gomile metalnih i tutnjećih tonova koji su se tada činili konačnim izrazom kozmičkog prostranstva i kaosa. Više nego dvostruko duži od „Bohora“, „La Légende“ je također bogatiji svojim materijalima i polimorfiji u svojim proširenim procesima i daleko bolje dočarava to kozmičko prostranstvo.

Preporučam ovaj CD (postoji i DVD) za pustolovnije slušatelje i ozbiljne studente *musique concrète*, a on postavlja ekstremne izazove, no ujedno nudi i brojne nagrade najposvećenijim istraživačima.

Na kraju nešto i o samom Xenakisu i njegovom opusu. Rođen je u Rumunjskoj, no odrastao je i školovao se u Grčkoj osposobljavajući se za karijeru građevinskog inženjera u Ateni. Tijekom Drugog svjetskog rata i njegovih turbulentnih političkih posljedica ubrzano politički sazrijeva kao lijevo orijentirani intelektualac koji se aktivno uključio u pokret otpora protiv Sila osovine, biva teško ozljeđen u uličnim borbama tijekom grčkog civilnog rata 1944. godine, a da bi izbjegao uhićenje, bježi 1947. godine preko Italije u Francusku. O tom teškom iskustvu kaže „*Godinama me mučio grozan osjećaj krivnje što sam napustio zemlju za koju sam se borio. Ostavio sam svoje prijatelje - neki su bili u zatvoru, drugi su bili*

mrtvi. Osjećao sam da sam im dužan i da im taj dug moram vratiti. Osjećao sam da imam misiju. Morao sam učiniti nešto važno da povratim svoje pravo na život. Nije to bilo samo pitanje glazbe - to je bilo nešto mnogo značajnije.“

Nastanivši se u Parizu, Xenakis je 1950-ih surađivao s Le Corbusierom na brojnim arhitektonskim projektima, uključujući Philipsov paviljon na Svjetskom sajmu u Bruxellesu 1958. godine. To desetljeće svjedoči i njegovim prvim objavljenim skladbama, inspiriranim pohađanjem Messiaenove nastave 1952. godine i prijedlogom starijeg skladatelja da razvije individualni stil na temelju svog znanstvenog usavršavanja. Izuzetno originalna glazba koja je rezultirala, sa svojim korijenima na arhitektonskim strukturama, matematičkim procesima i

teoriji igara, ubrzo je privukla pozornost ne samo publike već i kolega skladatelja, što je Xenakisa učinilo predvodnikom europske avangarde.

Xenakisova djela objavljena u razdoblju od 1953. do 1969. godine sadrže mnoge skladateljeve formativne ali ujedno i najslavnije partiture. Njegovi stilski parametri definirani su u dvama sjajnim orkestralnim djelima „Metastaseis“ i „Pithoprakta“, a zatim su primijenjeni na različite snage kao što su veliki ansambl („Achorripsis“), solo klavir („Herma“), gudački kvartet („ST/4“), limeni ansambl s klavirom („Eonta“) i puhački ansambl („Akrata“).

Ova serija djela kulminirala je u dvama velikim scenskim djelima, „Oresteia“ i „Kraanergu“, koja traju više od sat vremena. Xenakisova glazba po klasičnom grčkom triptihu Eshilove „Orestije“ najprije je skladana za kazališnu predstavu, a skladatelj je potom napravio brojne revizije tijekom svog života. Djelo je vrlo dramatično sa svojim oštrim instrumentima, obratima i dodatnim udaraljka, zborom. „Oresteia“ je zadržala svoju poziciju na repertoaru, i kao koncertno djelo i kao kazališna predstava, često u kombinaciji s govornim tekstom iz Eshilovih drama.

Obljetnica nam nudi priliku za preispitivanjem opusa jednog od najoriginalnijih glazbenika prošlog stoljeća, a njegovo skladanje se može doimati i kao oblikovanje energije/pokreta u prostoru, te je stoga i bilo inspiracijom brojnim koreografima. Balanchine je 1968. godine stvorio dva proslavljena baleta za New York City Ballet, „Metastaseis“ i „Pithoprakta“, a slično su učinili Roland Petit, Graeme Murphy, Maurice Béjart, Paul Taylor i Lucinda Childs. Sva su djela na nosačima zvuka ili DVD-ima spremna za slušanje i gledanje odvažnima.